Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

01 October – 14 November 2026

UDK 34

INSTITUTSIONAL ISHONCH VA JAZOLASH VAKOLATINING LEGITIMLIGI: YANGI O‘ZBEKISTON TAJRIBASI

Zilolaxon Xasanovna Oxunova*

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

MAQOLA MA‘LUMOTLARI

✉ zilolaxon66@gmail.com

Kalit so‘zlar:

institutsional ishonch, legitimlik, jazolash vakolati, protsessual adolat, hisobdorlik, liberallashuv.

ANNOTATSIYA

Maqolada institutsional ishonch va jazolash vakolatining legitimligi farqlanadi. Konseptual tahlil orqali qonuniylik, adolatli tartib va hisobdorlik munosabati ochib beriladi. O‘zbekiston haqidagi ilmiy manbalar asosida jazoni liberallashtirishning olti mezoni taklif etiladi. Model normativ xususiyatga ega bo‘lib, ishonch darajasining empirik o‘lchovi sifatida talqin qilinmaydi.

KIRISH

Jazolash vakolati insonning erkinligi, ijtimoiy mavqeyi va kelajak imkoniyatlariga daxldor qaror chiqarish huquqini anglatadi. Shuning uchun mazkur vakolatning mavjudligi bilan uning axloqiy asoslanganligi aynan bir masala emas. Ushbu maqolada liberallashuv hokimiyatning o‘z majburlovini izohlash, chegaralash va qayta ko‘rib chiqishga ochiq bo‘lish talabi orqali o‘rganiladi. Asosiy savol shundan iborat: jazolash institutiga bildirilgan ishonch qanday sharoitlarda uning vakolatini asosli deb tan olish bilan uyg‘unlashadi va qaysi hollarda ular o‘rtasida tafovut yuzaga keladi?

Yangi O‘zbekiston kontekstini yoritishda ikki mahalliy tadqiqot muhim muammolarni ochadi. A. Saidov axborot olish huquqi, davlat bilan fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi muloqot va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish masalalarini o‘zaro bog‘liq holda muhokama qiladi [1, p. 35–37]. A. Burkhanovning O‘zbekistondagi korrupsiyaga qarshi siyosat haqidagi dissertatsiyasida ichki hamda tashqi monitoring, jamoatchilik ishtiroki va hisobotlarning ochiqligiga doir takliflar ilgari suriladi [2, p. 98–103]. Mazkur qarashlar bu yerda mamlakatdagi ishonchning amaldagi darajasi sifatida emas, institutsional asoslash muammosining ilmiy konteksti sifatida olinadi.

Xalqaro adabiyotda J. Jackson institutni oqlovchi asoslar bilan uning vakolati to‘g‘ri deb qabul qilinishini farqlash, politsiyaga munosabatni butun huquqiy tizimga munosabat bilan aralashtirmaslik zarurligini ta’kidlaydi [5]. T. Tyler esa legitimlikka tayanadigan boshqaruv modelining imkoniyatlari bilan birga uning vaziyatga bog‘liqligini ham muhokama qiladi [7]. Ushbu manbalar fuqarolarning bo‘ysunishini izohlash uchun yagona sabab yetarli bo‘lmasligini ko‘rsatadigan nazariy tayanch beradi. Maqolada bu farqlash jazolashning ijtimoiy-antropologik ma’nosini aniqlashtirishga tatbiq etiladi.

Tadqiqot uchun ahamiyatli bo‘lgan nazariy bo‘shliq ishonch, qonuniylik va legitimlikning turli baholash darajalari ekanligidadir. Ishonch kelajakdagi muomalaga oid kutishni, qonuniylik belgilangan vakolat va tartibga muvofiqlikni, normativ legitimlik esa majburlovning shaxs oldida asoslanishini anglatadi. Bu ish ta’riflaridir; ularning vazifasi amaliyotga tayyor hukm chiqarish emas, o‘xshash atamalar ortida yashiringan

savollarni ajratishdir. Shaxs qarorning o‘ziga foydali bo‘lganidan mamnun bo‘lishi, biroq uning umumiy qoidasini adolatli deb hisoblamasligi mumkin.

Muammoning yana bir jihati jazolash vakolati bilan boshqa davlat vakolatlari o‘rtasidagi farqdir. Maqola doirasida bu farq majburlovning shaxsga bevosita qaratilishi orqali izohlanadi: insondan muayyan xatti-harakatni talab qilish uning hayotiy loyihalarini qayta tartibga solishni ham nazarda tutishi mumkin. Shuning uchun ishonch haqidagi umumiy tasavvur jazolashga oid barcha savollarni qamrab olmaydi. Aynan qaysi cheklovning, kim tomonidan va qanday sabab bilan qo‘llanishi tan olinayotgani aniqlashtirilishi zarur. Tadqiqot ushbu aniqlashtirishni legitimlikni muhokama qilishning boshlang‘ich sharti deb qabul qiladi.

Maqolaning maqsadi jazoni liberallashtirishni baholash uchun ishonchdan mustaqil axloqiy chegaralari bo‘lgan, ayni paytda fuqarolarning tajribasiga ochiq konseptual model ishlab chiqishdir. Ilmiy taklif vakolatning kelib chiqishi, undan foydalanish tartibi va oqibatlarni tuzatish imkoniyatini yagona tahlil ketma-ketligiga birlashtiradi. Inson ushbu modelda boshqaruv choralarining passiv obyekti sifatida emas, o‘ziga qaratilgan qarorning sababini so‘rashi va unga e’tiroz bildirishi mumkin bo‘lgan subyekt sifatida qaraladi. Bu qoida ayblanuvchi, jabrlanuvchi va jamoatchilik manfaatlarini bir xil mazmunga keltirmaydi.

METODLAR

Tadqiqot normativ-konseptual xususiyatga ega. Unda yangi so‘rovnoma, intervyu, sud ishlari tanlanmasi yoki statistik tajriba o‘tkazilmadi. Material sakkizta maqsadli tanlangan ilmiy manbadan iborat: O‘zbekiston, Rossiya, Buyuk Britaniya va boshqa mamlakatlar tadqiqotchilarining asarlari taqqoslandi. Ushbu korpus butun adabiyotni qamrab oluvchi tizimli sharh deb taqdim etilmaydi.

Birinchi bosqichda tushunchaviy ajratish bajarildi: fuqarolarning institut haqidagi kutishi, u bilan muloqot tajribasi, vakolatni tan olishi va muayyan qarorni ma’qullashi alohida birliklar sifatida belgilandi. Bunday ajratish bir xil javob ortida turli motivlar turishi mumkinligini tekshirishga xizmat qiladi. Masalan, qarorni bajarish uni adolatli deb tan olish, boshqa vosita mavjud emasligi yoki oqibatdan xavfsirash bilan izohlanishi mumkin. Bu misollar haqiqiy respondentlarning javoblari emas, tushunchalar o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadigan analitik ehtimollardir.

Ikkinchi bosqichda normativ rekonstruksiya qo‘llandi. Har bir mezon uchun himoya qilinadigan qadriyat, institut zimmasidagi asoslash majburiyati va qarorni shubha ostiga qo‘yishi mumkin bo‘lgan holat ajratildi. Natijada bitta ijobiy ko‘rsatkich orqali barcha boshqa kamchiliklarni qoplash mumkin degan faraz rad etiladigan model tuzildi. Jumladan, tezkorlikni ta’minlagan chora shaxsning fikrini eshitmaslikni avtomatik oqlamaydi. Bu xulosa hisoblangan empirik munosabatga emas, taklif etilayotgan modelning teng subyektlik tamoyiliga tayanadi.

Normativ tekshiruvda qarama-qarshi holatlar usulidan ham foydalanildi. Dastlab maqbul ko‘ringan qoidaning shaxslar o‘rni almashtirilganda ham himoya qilinishi mumkinligi so‘raldi. Keyin qarorni qo‘llab-quvvatlovchi dalil unga qarshi bo‘lgan inson uchun ham tushunarli asos bo‘la olishi tekshirildi. Tushunarlilik rozilik bilan aynanlashtirilmadi: inson dalilning mazmunini anglagan holda uni rad etishi mumkin. Ushbu usulning vazifasi yakdil fikr hosil qilish emas, qarorning faqat bir tomonning qulayligiga tayanib qolishini aniqlashdir. Natijalar shu mantiqiy sinovning konseptual xulosalari sifatida taqdim etiladi.

Uchinchi bosqichda kontekstual chegaralash amalga oshirildi. B.Bradfordning Angliya va Uelsdagi politsiya amaliyoti haqidagi tahlili fuqarolar bilan yuzma-yuz muloqot vakolatning asoslanganligi haqidagi savollarni yuzaga chiqarishini ko‘rsatadi [6, p. 1–4]. I. Kuznetsovning Rossiya materialidagi tadqiqoti esa ishonch bilan kelajak tasavvurlari o‘rtasidagi bog‘liqlik institut va vaziyatga qarab farqlanishini qayd etadi [4]. Ularning empirik xulosalari O‘zbekistonga ko‘chirilmaydi; manbalar muammoning ko‘p darajali ekanini hisobga olish uchun ishlatiladi.

Tahlil natijasining tekshiriluvchanligi argumentning oshkoraligi bilan ta’minlanadi: qaysi da’vo manbaga tegishli, qaysi xulosa undan chiqarilgan mualliflik talqini ekanligi ajratiladi. Tavsiya etilayotgan matritsa amaldagi muassasalarni ball bilan reytinglash vositasi emas. Uning vazifasi keyingi tadqiqotda qanday hujjat, tajriba va qarama-qarshi dalil izlanishi kerakligini ko‘rsatishdir. Mezonga mos kelmaslik muayyan xodimning aybdorligi haqida hukm bermaydi; u qo‘shimcha asoslashni talab qiladigan institutsional masalani belgilaydi.

Shu sababli normativ baholash bilan individual huquqiy javobgarlik alohida saqlanadi.

NATIJALAR

Birinchi konseptual natija ishonchning ikki shaklini ajratishdan iborat. Instrumental ishonch institutning kutilgan ishni bajarishiga, normativ ishonch esa bu ishni maqbul usul bilan bajarishiga qaratiladi. Ushbu ajratishda fuqaro xavfsizlikni ta’minlay oladigan, biroq o‘z harakatini izohlashga tayyor bo‘lmagan institutga instrumental jihatdan tayanishi mumkin. Bunday tayanishdan cheklanmagan jazolash vakolatiga rozilik kelib chiqmaydi. Demak, liberallashuvni baholashda natijaning foydaliligi bilan uni hosil qilgan muomala sifati alohida savollar sifatida qo‘yilishi lozim.

Ikkinchi natija legitimlikning uch tekshiruv darajasini belgilaydi. Vakolat darajasida qarorni kim va qanday chegarada chiqarishi, protsedura darajasida shaxsning vajlari qanday eshitilishi, tuzatish darajasida esa xato qaror qanday qayta ko‘rilishi so‘raladi. Har bir daraja avvalgisini to‘ldiradi, lekin uning o‘rnini egallamaydi. To‘g‘ri vakolatga ega bo‘lish qarorning har qanday usulda chiqarilishini oqlamaydi; yaxshi muomala esa vakolatsiz cheklovni asoslamaydi. Uch darajaning birgalikda ko‘rilishi liberallashuvni faqat jazo miqdori bilan o‘lchashdan kengroq tahlilni talab etadi.

Uchinchi natija asoslashning adresatini aniqlashtiradi. Qaror bir vaqtning o‘zida ta’sir ko‘rsatilayotgan shaxs, zarar ko‘rgan inson va umumiy tartibdan manfaatdor fuqarolar oldida izohlanishi kerak. Mazkur adresatlar bir xil savol bermaydi: biri cheklov sababini, ikkinchisi himoya va zarar tan olinishini, uchinchisi teng qoida saqlanishini so‘rashi mumkin. Taklif etilayotgan modelda har uchala savolga javob berish majburiyati mavjud. Bitta auditoriyaning roziligi qolgan tomonlarning mazmunli e’tirozlarini tekshirish zaruratini bekor qilmaydi.

To‘rtinchi natija legitimlikning antropologik o‘lchovini shaxsning javob berish va savol qo‘yish qobiliyati bilan bog‘laydi. Jazolanuvchini faqat xavf manbai deb tasvirlash uning o‘z xatti-harakatini anglash, o‘zgartirish va keyingi hayotini rejalashtirish imkoniyatlarini tahlildan chiqarishi mumkin. Mualliflik pozitsiyasiga ko‘ra, institut tanbeh berayotgan insonni izohni tushunishga qodir subyekt deb e’tirof etsa, undan faqat itoat emas, mazmunli mas’uliyat ham kutishi mumkin. Bu mulohaza har bir shaxsning tayyorligi bir xil ekanini yoki tushuntirish jinoyatni muqarrar kamaytirishini anglatmaydi.

Beshinchi natija tanqidga ochiqlikni ishonchning tashqi dushmani emas, uning asoslarini tekshirish sharti sifatida belgilaydi. J. Braithwaite hokimiyatning o‘zboshimchalikka aylanishini cheklashda vakolatlarning o‘zaro muvozanati, fuqarolik jamiyati va bahslashish imkoniyatini birga ko‘radi [8, p. 385–388]. Ushbu g‘oyadan chiqarilgan mualliflik xulosasi shuki, ishonchli institut o‘z qarorini tekshirtirish imkoniyatini saqlashi kerak. Bu xulosa har qanday e’tirozning to‘g‘riligini oldindan tasdiqlamaydi; e’tirozga asosli javob berishning institutsional ahamiyatini belgilaydi.

Oltinchi natija liberallashuvni baholash uchun o‘zaro bog‘liq olti mezonni taklif etadi. Ular qonuniy vakolat, eshitilish, tushunarli asoslash, teng munosabat, tuzatish imkoniyati va himoyalangan ochiqlikdan iborat. Jadvalda har bir mezonning normativ vazifasi, keyingi tadqiqotda ko‘rilishi mumkin bo‘lgan dalil va talqindagi xavf yonma-yon keltirilgan. Matritsaga tayyor og‘irlik koeffitsiyentlari kiritilmadi: ularning o‘lchov birliklari bir xil emas. Xususan, shaxsning eshitilish imkoniyatini axborotning ko‘pligi bilan almashtirishga yo‘l qo‘ymaslik modelning ichki talabidir.

1-jadval. Jazolash vakolatining legitimligini tahlil qilish mezonlari

Mezon	Normativ talab	Tekshiriladigan dalil	Talqindagi xavf
Qonuniy vakolat	Vakolat chegarasi ravshan bo‘lishi	Qaror asosi va vakolat doirasi	Vakolatni cheksiz huquq deb olish
Eshitilish	Shaxsning vajiga javob berish	Vajlar va ularga berilgan izoh	Rasmiy ishtirokni yetarli sanash
Asoslash	Cheklov sababini tushuntirish	Sabab va dalilning bog‘lanishi	Andozaviy matnni dalil deb olish
Teng munosabat	O‘xshash holatni izchil ko‘rish	Qiyoslanadigan qarorlar sababi	Farqlarni sababsiz yo‘qotish

Mezon	Normativ talab	Tekshiriladigan dalil	Talqindagi xavf
Tuzatish	E’tiroz va qayta ko‘rish yo‘li	Murojaatga javob berish tartibi	Imkoniyatni natija bilan tenglash
Himoyalangan ochiqlik	Hisobdorlik va maxfiylikni saqlash	Ochiq asoslar, himoyalangan ma’lumot	Oshkoralikni shaxsni fosh etish deb olish

Matritsadagi himoyalangan ochiqlik tushunchasi izohlanishi zarur. Institut faoliyatining sabablari haqida axborot olish talabi insonning shaxsiy hayotini cheksiz oshkor qilish vakolatini bermaydi. Bu yerda ochiqlikning obyekti qaror chiqarish qoidasi, keltirilgan dalillarning mantiqi va tuzatish tartibidir. Shaxsni aniqlovchi ma’lumotlarning zarurati esa alohida asoslanishi kerak. Ushbu farqlash Saidov muhokama qilgan axborot olish va maxfiylik masalalaridan kelib chiqadigan mualliflik tatbiqidir [1, p. 35–37]. U raqamli xizmatlar mavjudligini o‘z-o‘zicha legitimlik belgisi deb hisoblashga yo‘l bermaydi.

Modelni tushuntirish uchun shartli vaziyat olinsin: ikki shaxsga o‘xshash cheklov qo‘llanadi, ammo ulardan biri qaror asoslari bilan tanishib, e’tiroz bildira oladi, ikkinchisi esa faqat yakuniy natijani oladi. Natijaning tashqi o‘xshashligi ularning institutsional tajribasini tenglashtirmaydi. Bu misolda farq cheklov og‘irligida emas, shaxsning qaror bilan munosabatga kirishish imkoniyatidadir. Mazkur shartli vaziyat real ishga ishora qilmaydi; u natija va protsedurani alohida ko‘rish zaruratini mantiqan ko‘rsatadi.

Ikkinchi shartli vaziyatda yengilroq jazo keng ma’qullanadi, biroq uning nega aynan shu shaxsga tatbiq etilgani tushuntirilmaydi. Bunday holatda yumshoqlikning o‘zi tenglik haqidagi savolni hal qilmaydi. Model qaror oqibatini emas, undan kelib chiqishi mumkin bo‘lgan umumiy qoidani ham tekshirishni taklif etadi: o‘xshash vaziyatdagi boshqa inson shu imkoniyatdan foydalanishi mumkinmi? Agar buning javobi shaxsiy aloqalar yoki noaniq ixtiyorga bog‘liq bo‘lsa, liberallashuvning normativ mazmuni qayta asoslanishi talab etiladi.

Uchinchi shartli vaziyat jabrlanuvchining manfaatini yoritadi. Aybdorga qo‘llangan chorani yengillashtirishga asos topilishi jabrlanuvchining xavfsizlik va zarar tan olinishiga doir savollarini bekor qilmaydi. Shu bilan birga, jabrlanuvchining istagi institutning barcha chegaralarini belgilaydigan yagona mezon bo‘la olmaydi. Mualliflik modeli ushbu ikki tomonlama cheklovni o‘zida saqlaydi: qaror zarar ko‘rgan shaxsga tushuntiriladi, ammo umumiy adolat talablari undan ham mustaqil tekshiriladi. Bu orqali taraflarning insoniy maqomi saqlanib, jazolash vakolati xususiy qasos shakliga keltirilmaydi.

Yangi O‘zbekiston tajribasiga nisbatan modelning bevosita natijasi amaliy samaradorlik haqidagi hukm emas, tadqiqot savollarining tartiblangan tizimidir. Burkhanov taklif qilgan monitoring va jamoatchilik bahosi masalalarini jazolash institutiga tatbiq etish uchun, avvalo, nazorat predmeti, ma’lumot manbai va manfaatlar to‘qnashuvi ajratilishi kerak [2, p. 98–103]. Bu tatbiq maqola muallifining normativ kengaytmasidir. Muayyan organdagi ish holatini tekshirmasdan, ushbu talablar bajarilgan yoki bajarilmagan deb xulosa chiqarish mumkin emas.

Modelda jazolash vakolatining vaqtga oid tuzilishi ham ajratiladi. Qaror chiqarilgan paytdagi asoslar cheklovning butun davomiyligi uchun o‘z-o‘zidan yetarli deb olinmaydi. Vaziyat o‘zgarganida qayta baholashning qanday imkoniyati mavjudligi mustaqil savoldir. Bu yondashuv har bir qaror istalgan vaqtda bekor qilinishi kerak degani emas. U institutning dastlabki asosga cheksiz tayanishi bilan asoslangan barqarorlikni farqlashga yordam beradi. Shaxsning kelajagi aynan shu nuqtada antropologik ahamiyat kasb etadi: u faqat sodir etilgan harakat bilan emas, keyingi mas’uliyatli hayot imkoniyati bilan ham baholanadi.

Yana bir farqlash qoida darajasidagi ishonch bilan alohida xodimga bildirilgan ishonch o‘rtasidadir. Shartli ravishda yaxshi muomala qilgan xodimning mavjudligi tizimdagi barcha qarorlar bir xil asosda chiqarilishini tasdiqlamaydi. Aksincha, bitta noxush uchrashuvdan butun institutning legitim emasligi ham mantiqan kelib chiqmaydi. Shu sababli model shaxsiy tajribani inkor etmagan holda uning umumlashtirish chegarasini belgilaydi. Tadqiqotchi tajriba ortidagi qoidani, qoidadan chetga chiqish holatini va bunday chetga chiqishga javob beradigan tartibni alohida ko‘rishi kerak. Bu usul inson hikoyasini mavhum ko‘rsatkich ichida yo‘qotmaslikka xizmat qiladi.

Taklif etilgan mezonlarning bir-biriga munosabati oddiy yig‘indi shaklida qurilmagan. Ayrim talablar boshqa afzalliklar bilan qoplanmaydigan chegara vazifasini bajaradi. Masalan, shaxsning dalili prinsipial ravishda ko‘rilmagan bo‘lsa, qarorning tez chiqarilgani bu bo‘shliqni to‘ldirmaydi. Boshqa talablar esa vaziyatga qarab turlicha amalga oshirilishi mumkin: izohning tili, berilish shakli va batafsilligi shaxsning tushunish imkoniyatiga moslashtiriladi. Chegara bilan amalga oshirish usulining farqlanishi modelning qat’iylik va moslashuvchanlikni birga saqlashiga imkon beradi. Shu tariqa tenglik bir xil rasmiy matn tarqatish bilan cheklanib qolmaydi.

MUHOKAMA

Taklif etilgan yondashuvga birinchi e’tiroz samaradorlik bilan bog‘liq: ko‘p bosqichli asoslash qaror chiqarishni sekinlashtirishi mumkin. Bu e’tiroz modelning o‘zini bekor qilmaydi, balki asoslash talabini vaziyatning murakkabligi

va cheklov darajasiga mutanosib tashkil etish zaruratini ko‘rsatadi. Oddiy holatda qisqa, tushunarli izoh yetarli bo‘lishi mumkin; chuqur aralashuv esa ko‘proq dalil talab etadi. Mualliflik mezoni barcha qarorlarga bir xil hajmdagi matn yozishni emas, shaxs taqdiriga ta’sir kuchaygan sari asoslashning mazmunan kuchayishini nazarda tutadi.

Ikkinchi e’tiroz jamoatchilikning qat’iy jazoga talabidir. Agar legitimlik faqat ommaviy ma’qullash deb olinsa, ko‘pchilikning g‘azabi cheklovning adolatliligini belgilab qo‘yishi mumkin. Ushbu maqolada esa ijtimoiy qabul qilish normativ asoslashning zarur mavzusi bo‘lsa-da, uning yagona o‘lchovi emas. Shaxsning teng maqomi va qarorni tekshirtirish imkoniyati ommaboplikdan mustaqil ravishda ko‘riladi. Bu farqlash jamoatchilik fikrini ahamiyatsiz deb hisoblamaydi; uni boshqa tomonlarning dalillari bilan birga muhokama qilinadigan pozitsiya sifatida joylashtiradi.

Ommaviy axborot vositalari bilan munosabat ushbu muammoni keskinlashtiradi. A. Kazun sud jarayonlarining mediada yoritilishini tahlil qilib, jamoatchilik e’tibori, professional himoya va ishtirokchilarning manfaatlari har doim mos kelmasligini ko‘rsatadi [3]. Ushbu kuzatuvdan chiqarilgan talqin shuki, ko‘rinuvchanlik bilan hisobdorlikni aynanlashtirish ehtiyotkorlikni talab etadi. Ishning mashhurligi uning adolatli ko‘rilganini tasdiqlamaydi. Taklif etilayotgan modelda institut o‘z faoliyatini tushuntirish bilan birga, ommaviy e’tibor kam bo‘lgan insonning dalillarini ham teng tartibda ko‘rib chiqishi kerak.

Uchinchi e’tiroz ishonch ko‘rsatkichlarining pastligi har doim institutsional muvaffaqiyatsizlikni anglatmasligidir. Kuznetsovning tadqiqotida ishonch va kelajak tasavvurlari o‘rtasidagi munosabat kontekstga bog‘liq ekani qayd etilgan [4]. Bundan maqola uchun kelib chiqadigan metodologik xulosa: ayrim kayfiyatlarni bitta organning faoliyati bilan bevosita izohlash yetarli emas. Keyingi empirik ishda bevosita tajriba, umumiy ijtimoiy kutish va ma’lum bir qaror haqidagi fikr alohida so‘ralishi kerak. Bu taklif yangi o‘lchov natijasi emas, ehtimoliy chalkashtiruvchi omillarni ajratish yo‘lidir.

To‘rtinchi e’tiroz xorijiy nazariyalarning mahalliy sharoitga mosligi haqida. Jackson ta’kidlagan qiyosiy metodologik tenglik muammosi turli jamiyatlarda bir xil savol turlicha ma’no kasb etishini eslatadi [5]. Shu bois mazkur modelda tayyor xalqaro indeks olinmadi. Masalan, fuqarolarning shikoyat qilishga tayyorligini ularning institutga bo‘lgan ishonchi bilan tenglashtirishdan oldin shikoyatning narxi, mazmuni va kutilgan javobi tekshirilishi lozim. Mahalliy moslashtirish tushunchani soddalashtirish emas, uning kundalik tajribadagi ma’nosini aniqlashni talab etadi.

Yana bir muhim masala qaror natijasidan norozilik bilan protsedurani rad etish o‘rtasidagi tafovutdir. Inson o‘ziga nisbatan chiqarilgan qarorni yoqtirmasdan ham uning asoslari ko‘rilganini tan olishi mumkin; aksincha, o‘ziga foydali qarordan mamnun bo‘lib, umumiy tartibga shubha bilan qarashi mumkin. Ushbu shartli qarama-qarshilik ishonchni faqat qoniqish savoli bilan o‘lchashning konseptual chegarasini ko‘rsatadi. Keyingi tadqiqotda natija, muomala, dalil va qayta ko‘rib chiqish haqida alohida savollar berish taklif etiladi. Shundagina tanqidning aynan qaysi munosabatga qaratilgani aniqroq tushuntirilishi mumkin.

Modelning ijtimoiy-antropologik chegarasi shundaki, insonning institutga munosabati faqat anglangan axloqiy mulohazadan tuzilmaydi. Buni hisobga olish uchun keyingi tadqiqotda his-tuyg‘u, oldingi tajriba, boshqalardan eshitilgan axborot va kelajak rejalarining o‘rni alohida tekshirilishi taklif etiladi. Biroq ushbu omillarni sanash shaxsni to‘liq tashqi sharoit mahsuli deb ta’riflashga asos bermaydi. Maqoladagi subyektlik tushunchasi insonning vaziyatni qayta talqin qilishi, sabab so‘rashi va o‘z pozitsiyasini o‘zgartirishi imkoniyatini ochiq qoldiradi.

Mas’uliyatli institutsional muloqot noaniqlikni yashirmaslikni ham talab qiladi. Mualliflik modeliga ko‘ra, dalilning chegarasi mavjud bo‘lsa, izoh bu chegarani ochiq ko‘rsatishi kerak; qat’iy ohang dalilning o‘rnini bosa olmaydi. Biroq noaniqlikni tan olish qaror chiqarish majburiyatidan voz kechishni anglatmaydi. Gap qarorning qaysi qismi aniqlangan holatga, qaysi qismi esa baholashga tayanishini ko‘rsatish haqida bormoqda. Bu farqlash fuqaroga e’tirozining predmetini belgilash imkonini beradi va institutning xato aniqlanganida qarorini izchil tuzatishiga mantiqiy asos yaratadi. Ushbu talabning amaliy bajarilishi esa alohida empirik tekshiruvni talab etadi.

O‘zbekiston bo‘yicha keyingi empirik loyiha uch manba turini birlashtirishi mumkin: shaxssizlantirilgan qarorlar tahlili, institutsional muloqot tajribasiga doir intervyular va qayta ko‘rib chiqish tartiblari haqidagi hujjatlar. Tanlanma, rozilik tartibi, ma’lumotlarni himoya qilish va tahlil usuli alohida protokolda belgilanishi kerak. Ushbu maqola bunday ish o‘tkazilganini da’vo qilmaydi. Taklifning vazifasi normativ mezonning amaliy kuzatuvga qanday o‘tishini ko‘rsatishdir: dalil yig‘ilmasdan turib modelning samaradorligi yoki aholining ishonchi oshgani haqida sonli xulosa chiqarilmaydi.

Tyler turli vaziyatlar uchun bitta universal hokimiyat modeli yetarli bo‘lmasligi haqidagi savolni ko‘taradi [7]. Shu nuqtadan kelib chiqib, mazkur maqola legitimlikni yakuniy erishilgan holat emas, qarorlarni davomli asoslash va tuzatish munosabati sifatida talqin qiladi. Mazkur talqin institutning barqarorligini inkor etmaydi; barqarorlikni xatoni tan olish qobiliyati bilan muvofiqlashtiradi. Liberallashuvning mazmuni ham shunda namoyon bo‘ladi: jazolash vakolati saqlangan holda uning inson oldidagi javobgarligi yanada aniq savollar va tekshiriladigan tartiblar orqali ifodalanadi.

Mazkur taklifni qo‘llashda institutsional ishonchni targ‘ibot maqsadiga aylantirish xavfi ham konseptual jihatdan hisobga olinadi. Agar tadqiqot oldindan faqat ijobiy javobni istalgan natija deb belgilasa, uning tanqidiy vazifasi yo‘qoladi. Shuning uchun taklif etilayotgan yondashuvda ishonchning ko‘payishi yakka muvaffaqiyat mezoni sifatida belgilanmaydi. Mezonga ko‘ra muhim bo‘lgan narsa fuqaroning qarorni tushunishi, uni baholashi va zarur bo‘lsa unga asosli e’tiroz

bildirishi uchun imkoniyat yaratilishidir. Ushbu imkoniyatdan kelib chiqqan tanqid ham tadqiqot uchun mazmunli natija bo‘lishi mumkin. Bunday pozitsiya ilmiy tahlilni oldindan belgilangan siyosiy xulosaga bo‘ysundirmaslikka xizmat qiladi.

XULOSA

Institutsional ishonch va jazolash vakolatining legitimligini ajratish liberallashuvning ijtimoiy-falsafiy mazmunini aniqlashtiradi. Ishonch institutdan kutiladigan muomalani, legitimlik esa majburlovning inson oldida asoslanishini ifodalaydi. Ular o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, birining mavjudligi ikkinchisining barcha shartlari bajarilganini tasdiqlamaydi. Maqolada vakolat, protsedura va tuzatish darajalarini birlashtiradigan normativ yondashuv taklif etildi. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, qonuniy vakolat, eshitilish, tushunarli asoslash, teng munosabat, qayta ko‘rib chiqish imkoniyati hamda himoyalangan ochiqlik asosiy mezonlar sifatida belgilandi. Ularning antropologik negizi insonni qarorning sababini anglash, unga javob berish va e’tiroz bildirishga qodir subyekt deb e’tirof etishdir. Yangi O‘zbekiston haqidagi tanlangan tadqiqotlar ochiqlik, huquqlarni himoya qilish va monitoring masalalarining tahlil uchun ahamiyatini ko‘rsatadi, biroq ular aholining ishonchi darajasini ushbu maqola doirasida o‘lchashga imkon bermaydi. Shu sababli taklif etilgan model amaliy samaradorligi tasdiqlangan vosita sifatida taqdim etilmadi. Uning ilmiy vazifasi keyingi tadqiqotning savollari va dalil talablarini aniqlashtirishdan iborat. Liberallashuvni baholashda jazoni yumshatish bilan birga qaror chiqarish tartibi, jabrlanuvchiga beriladigan izoh va xatoni tuzatish imkoniyati ham ko‘rilishi kerak. Ommaviy ma’qullash shaxsning teng maqomini bekor qilmaydi, tanqid esa o‘z-o‘zicha institutning legitim emasligini anglatmaydi. Hisobdorlikning mazmuni aynan shu murakkab munosabatni dalillar asosida ochiq muhokama qilish imkoniyatini saqlashda namoyon bo‘ladi. Kelgusida matritsani mahalliy hujjatlar va institutsional tajribalar yordamida tekshirish uning chegaralarini aniqlash, mezonlarini takomillashtirish hamda asossiz umumlashtirishlardan saqlanish uchun zarur bo‘ladi.

References

[1] Саидов А. Х. Цифровые права как неотъемлемые права человека // Труды по интеллектуальной собственности. 2023. Т. 44, № 1. (p. 32–39). DOI: 10.17323/tis.2023.16878

[2] Burkhanov A. Factors Causing Corruption in the Republic of Uzbekistan and Creation of a Legal Framework to Prevent Them. Doctoral dissertation in Law. Nagoya University of Economics, 2023. Foydalanilgan qism: (p. 97–106). Elektron manba

[3] Казун А. П. Между хайпом и справедливостью: могут ли СМИ влиять на результаты судебного процесса? // Социодиггер. 2021. Т. 2, вып. 1–2 (7). (p. 69–77).

[4] Кузнецов И. С. Институциональное доверие, образ будущего страны и личного будущего // Социологическая наука и социальная практика. 2025. Т. 13, № 1. (p. 25–47). DOI: 10.19181/snsp.2025.13.1.2

[5] Jackson J. Norms, Normativity, and the Legitimacy of Justice Institutions: International Perspectives // Annual Review of Law and Social Science. 2018. Vol. 14. (p. 145–165). DOI: 10.1146/annurev-lawsocsci-110316-113734

[6] Bradford B. Stop and Search and Police Legitimacy. Abingdon; New York: Routledge, 2017. Foydalanilgan qism: (p. 1–4).

[7] Tyler T. R. Whither Legitimacy? Legal Authority in the Twenty-First Century // Annual Review of Law and Social Science. 2023. Vol. 19. (p. 1–17). DOI: 10.1146/annurev-lawsocsci-110722-074236

[8] Braithwaite J. Tempering Power through Networked Governance // Macrocriminology and Freedom. Canberra: ANU Press, 2022. Chapter 8. (p. 385–430). DOI: 10.22459/MF.2021.08